

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационния труд на Любава Конова „Богове и обреди в Аполония Понтика“ за присъждане на образователна и научна степен „доктор“

от доц. Майя Василева

Департамент Средиземноморски и източни изследвания, НБУ, София

Дисертацията на Л. Конова съдържа въведение, четири глави, заключение, списък на използваната литература, списък на съкращенията и приложения, общо 340 страници текст и 71 таблици – приложения.

Пред нас е една много интелигентно и грамотно написана дисертация, развита по проблемни кръгове. В момента е много необходима работа, която да осмисли взаимоотношенията и взаимодействията между западнопонтийските елински колонии и местното тракийско население на един нов етап, съобразен със съвременните стандарти и терминология. С много малко изключения българската историография по въпроса се придържа към доста остарели виждания и речник.

Л. Конова познава отлично световните достижения в тази област и ги прилага в своята работа. Бих препоръчала при по-нататъшните ѝ занимания и при публикуването в книга на настоящата работа, което също препоръчвам, още малко да се доразвият теоретичните постановки спрямо Аполония Понтика. Т.е. Аполония да се включи в съвременния теоретичен модел за елинските колонии и така още по-категорично да се покаже дали той работи или не по отношение на градовете в Западния Понт. Защото чуждоезичните публикации в голямата си част се основават на изследванията на гръцките градове в Италия и Сицилия. Разбира се, самоцелното вкарване в употреба на нови термини не е полезно, ако не води до по-добро разбиране и осмисляне на културно-историческите процеси. В голяма степен Конова е направила този анализ при разглеждането на различните стадии в развитието на колониите във Въведението – емпорион - апойкия (trading post) – полис и, според мен, правилно предполага емпорионален стадий за Аполония Понтика. Хибридизация, middle ground и networking са модерните термини, с които учените се опитват да опишат процесите и явленията, свързани с елинската колонизация. Те биха могли да бъдат използвани по-активно при

разглеждането на конкретния материал от Аполония и в заключителните части на отделните глави.

Целите и задачите на дисертацията са добре очертани във Въведението, възприет е интердисциплинарният подход с анализ на всички видове извори. Работата е основана на собствения практически и археологически опит на Л. Конова при дългогодишното ѝ участие в разкопките на Аполония.

Много полезен е прегледът на цялото югозападно Черноморско крайбрежие и прилежащия му хинтерланд, за да се ситуира адекватно и археологически, и исторически основаването на елинското селище. Географските и геоморфологичните наблюдения са неразделна част както от съвременното археологическо проучване, така и от сериозния исторически разказ. Моделът на удобни пристанища в комбинация с рудни залежи и разработки се оказва работещ за много елински апойкии.

В първа глава „Аполон“ се разглежда образът на бога-покровител на елинските заселници в Аполония – както в общ план, така и по отношение на ролята му в основаването на колонии. Напоследък справедливо се критикуват някои елементи от теорията на В. Буркерт за произхода на Аполон. Името на Аполон не се среща в Линейно писмо Б. Изследователите все по-настойчиво се връщат към анатолийския – хититско-лувийски произход на Аполон – от *Апаулинас*, божество, засвидетелствано в договора на хититския цар Муваталис II (1295-1272 г. пр. Хр.) с Алаксандус, цар на Вилуса (Илион/Троя). Очертани са и други елементи в анатолийския бог-защитник, ^dKAL, който би могъл да бъде нещо като прототип на елинския Аполон – ловджийски характеристики, свързани с лъка и стрелата като атрибути. Иначе, ясно е, че елинският Аполон е доста синкретична фигура.

В тази глава напълно обосновано се разглеждат символите и епитетите на Аполон, както в Дидима и Милет, така и в други йонийски колонии, за да се очертаят аспектите на култа му в метрополията и в дъщерните градове. Конова критично разглежда изказаните до сега мнения за епитета Йетрос и аргументирано защитава тезата си за появата на това прозвище в западно- и севоропонтийските йонийски колонии. Тук единствено съм малко скептична по отношение на „страшния лъв“ (с. 37) като символ на Слънцето и едно от лицата на Аполон. Струва ми се, че лъвската глава по монети на Милет е повлияна от лидийското монетосечене. Мотивът с точно такава розета на реверса на милетските монети, като показанната в Таблица XII.1 от Приложението, е

много популярен в строителната теракота от Фригия и Лидия (както и върху други предмети), без да се определя като соларен символ.

Въпреки липсата на преки данни за връзки на Аполония Понтика със светилището в Дидима, струва ми се основателно предположението за получено предсказание именно от оракула в Дидима за основаването на колонията и ролята на Дидимския култ, поне в ранната епоха от съществуването на Аполония (с. 43-46).

Похвален е опитът да се осмисли откритото до сега при разкопки в хипотеза за първоначалното ядро на апойкията, за полиса, и неговите светилища, градоустройствен план и т.н. Добре обосновано е предположението за две светилища на Аполон: едно в града и едно в неговата периферия – или извън него (с. 62-84). Мястото, където се е издигала прочутата статуя на Аполон, произведение на Каламис, ще си остане хипотеза при липсата на нови находки и доказателства, но предпазливо предложеният от Л. Конова о. Св. Иван е логично местоположение с оглед на изказаните от авторката топографски и, макар и косвени, исторически данни.

В последната част на тази първа глава се разглежда развитието на Аполоновия образ през римската епоха. Включването на този материал е напълно оправдано – разкрива продължителни процеси, а епиграфският материал е много по-богат от предишните епохи. Той дава най-добра възможност да се проследи взаимодействието на местното население с жителите на полиса. Л. Конова разглежда и критично анализира местните епитети на Аполон, поставяйки ги в съответната историческа среда. Бих препоръчала с лингвистичния материал да се борави много внимателно: например, споменатото *фонетично* сближаване при разглеждането на имената и епитетите с основа АуА- (с. 93) - не можем да знаем нищо за фонетиката, а дори и да знаем, фонетичното сближаване нищо не означава! Етимологиите също са опасни. Иначе, работата впечатлява с добросъвестното и компетентно боравене с епиграфския материал и със старогръцките литературни текстове.

Втората глава на дисертацията разглежда женските божества в Аполония Понтика. Епиграфският и изобразителният материал показват ранно присъствие на богини в елинската колония. Ситуацията е сходна с йонийските градове в Мала Азия – във всички тях са открити следи от култове на женски божества – най-често Атина и Планинската майка, която елинците наричат Кибела, но и на Афродита, Артемида и др. С особена стойност са заключенията на Л. Конова за елинизацията на Планинската

богиня най-напред в „крайморските елински поселения в Тракия“. В почти всички източногръцки градове, не само йонийски, са открити скални светилища, често трудно датирани и идентифицирани, но удостоверяващи скалния образ на богинята.

Дисертантката показва добре, че от една страна иконографията на Кибела в Аполония е отглас на ситуацията в Милет и в цяла Йония, но от друга – местното тракийско женско божество също дава своя отпечатък в елинския синкретизъм.

Третата глава е посветена на празничната обредност в Аполония. Смятам за приноси анализът и заключенията на Любава Конова за сакралния календар (с. 149-155).

Напълно обосновано е и разглеждането на Дионисовата обредност в пред-римската и в римската епоха. Конова с голяма вещина и задълбочени познания в областта на иконографията анализира сцените по съдовете, открити в некропола на Аполония. Бих препоръчал тук, както и в следващата глава, да се работи по-предпазливо с интерпретациите на визуалния материал по елинските вази. Да, сцените и персонажите се вписват в контекста на известното до сега за една нелитературна етносна среда, но дали жителите на Аполония Понтика са влагали същия смисъл в тези изображения, ще си остане загадка за нас.

Разглеждането на списъка с участници в Дионисовия тиас от римската епоха, открит в Созопол, дава възможност на дисертантката да проследи евентуална приемственост в Дионисовите обреди. Титлите на различните служители в тиаса са дискутирани в контекста на другите известни надписи от елинистическо и римско време, открити в България и на други места. Много сполучливо е заключението, че разликите в позициите на длъжностите в тиаса трябва да се разглеждат в конкретния случай и в конкретния ритуал (с. 194).

Третата глава от дисертацията анализира погребалната практика в Аполония.

Отделянето на такава глава е напълно закономерно, тъй като голямата част от археологическия материал е именно от некрополите на колонията. Не случайно и съвременните изследвания се фокусират върху погребалните практики, когато се дискутират взаимодействията с местното население и техните хибридни резултати. Наличието на тракийски имена по погребални паметници най-красноречиво показва смесване на население, а от там вероятно и на традициите, като процесът е двупосочен. Могилите с амфорите в кръг в м. Колокита, според мен, са ярко доказателство за синтезните/хибридните явления в Аполония и околността ѝ. Не съм съгласна с идеите

на някои български изследователи, които се стремят да докажат непременно, че всички тези елементи са гръцки, включително могилиите – като принадлежащи на богати елини. Дори и така да е, синкретичният резултат е на лице.

Л. Конова правилно се отказва да употребява термина „етно-културна общност“ и подобните му – „социо-културна“ и „социо-демографска“ група или общност стоят много по-добре. Етносните определения се избягват в съвременната наука за древността. Самата елинска култура не е единна.

За целите на изследването авторката неизбежно влиза в дискусията за т. нар. ненормативни погребения – тема, подхваната от румънски учени и подета от наши специалисти. Наистина, „необичайните“ погребения биха могли да покажат чуждо население или усвояване на чужди практики, но проблемът е как точно да се определят обичайните. Авторката напълно аргументирано критикува досегашните мнения в нашата и чуждестранната литература по повод на тази по-различна погребална обредност. Това ѝ дава възможност да обоснове своята идея за взаимодействия между „сходни елементи в образността и обредното поведение по линията Югоизточна Тракия – Мала Азия“ (с.222), както и за един многопланов, по-скоро многопластов синтез. Така, избягвайки етносните определения Конова сполучливо определя появата на нови социодемографски групи в Аполония.

Напълно подкрепям интерпретацията на дисертантката на по-малките и по-големите обредни огнища (ритуални площадки): едните като свързани с ритуали от частен характер, обредна трапеза, а другите като следи от „обреди, практикувани от общност“ и почитане на общи прадеди (с. 232).

По повод изображенията върху вазите, поставени в гробовете в Аполония Понтика: съгласна съм, че не случайно се подбират съдове с определени изображения, които да се поставят в гробовете, но смисълът/смислите на мотивите и сцените за аполонийците ще си остане скрит за нас. Най-убедителен ми изглежда изборът на хиперборейския Аполон (където той може да се идентифицира достатъчно надеждно!). Може би един бърз преглед или просто посочване – сравнение какви изображения върху съдовете от това време присъстват в елинските гробове от континентална Гърция, например, би било полезно, за да се види с какво аполонийските примери са особени или уникални.

Въпросът с изображенията на амазонките е много интересен (с. 257). Вероятно образът наистина е синкретизиран в Анатолия, но едва ли на хититска основа. Ако е въз основа на Велики богини, то тогава, защо се превръща в маргинален образ в елинските представи? (има и други подобни образи, „преобърнати“ в елинския свят). Смятам, че именно в смисъла на маргиналност, другост – както предлага дисертантката - от тук вероятно и свързани с отвъдния свят, трябва да се тълкуват образите на амазонките. Да не говорим за идеологическите послания на сцените с амазомахии след Гръко-персийските войни, та до Пергамския олтар.

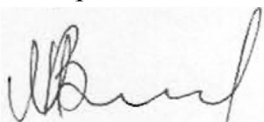
На много места в работата Л. Конова прави паралели с Олбия, Березан и Южна Италия. Не може ли да се помисли за взаимодействия и между самите понтийски и по-общо - йонийски колонии? Не може ли да се използва по-активно точно тук въведеният от И. Малкин термин *networking*?

Приветствам стегнатия ясен стил на изложението на дисертацията. Авторефератът вярно отразява основните моменти на работата и приносите на дисертацията. Богатият илюстративен материал в приложенията повишава стойността на работата – илюстриран е не само конкретният аполонийски материал, но и многобройните паралели.

Най-същественият принос на Л. Конова е общото осмисляне на всички видове сведения за Аполония Понтика и натрупания археологически материал от многогодишните проучвания на колонията в стройна система, в исторически план и контекст. Изводите ѝ за боговете, почитани в елинската колония и обредите практикувани там дават възможност да се дискутира на едно ново, съвременно ниво отношението аполонийска/колония – местно население.

Въз основа на всичко казано до тук предлагам на уважаемото жури да присъди на Любава Конова образователната и научна степен доктор.

С уважение:

Доц. Майя Василева

София,

21 май 2013 г.